

7. ULUSLARARASI
DÜNYA DİLİ
TÜRKÇE
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ/ELAZIĞ
16-18 EKİM 2014

I. CİLT

EDİTÖRLER

PROF. DR. AHMET BURAN
PROF. DR. ERCAN ALKAYA
YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZEK
YRD. DOÇ. DR. SÜLEYMAN KAAAN YALÇIN

ELAZIĞ-2015

**OSMANLI NÜFUS DEFTERLERİNDEKİ
SÜLALE ADLARININ SOYADI KANUNUYLA ALDIĞI ŞEKİLLER
ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ
(KASTAMONU ÖRNEĞİ)**

Prof. Dr. Eyüp AKMAN

Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, eakman@kastamonu.edu.tr.

ÖZET

1934 yılında çıkartılan soyadı kanunuyla her sülale, buna bağlı olarak her aile bir soyadı almak zorunda kalmıştı. Verilen bu soyadlarının muhtelif hikâyeleri, nasıl verildiklerine dair pek çok anekdotlar vardır. Hatta bu anekdot ve hikâyeler üzerine makale ve kitap bazında çalışmalar da yapılmıştır. Bildiğimiz kadarıyla bu konuda yapılan en son çalışma Emine Gürsoy Naskali'nin "Cumhuriyet Tarihi Soyadı Hikâyeleri" adındaki kitabıdır. Naskali bu çalışmasında Türkiye'nin her bölgesinden derlenen 600 soyadı hikâyesi vermiştir. Bunları da verilmiş sebebine göre tasnif etmiştir.

Biz ise bu bildirimizde soyadı hikâyelerini anlatacak değiliz. Ele aldığımız Kastamonu yöresi Araç ilçesi köylerinin Osmanlı nüfus defterlerinde (1830,1832,1837,1840,1864 tarihli defterleri) yer alan sülale adlarının soyadı kanunuyla hangi soyadına dönüştüğü üzerinde duracağız. Bu değişim yapılırken hangi kurallara uyulduğu(Türkçeleştirme gayreti vb.) hakkında kanaatimizi belirteceğiz. Örneğin Araç ilçesi Kızılören köyünde ikamet eden Kalem oğlu sülalesinin, soyadı kanunuyla aile soyadları "yazgaç" olmuştur. Yani o yıllarda kalem kelimesine Türkçe karşılık olarak "yazgaç" düşünülmüş ve bu düşünce sözü geçen sülaleye "yazgaç" soyadının verilmesine etkili olmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Nüfus Defterleri, Kastamonu, soyadı verme, soyadı kanunu

**A LANGUAGE ANALYSIS ON THE TRANSFORMATION OF THE
LINEAGE NAMES IN OTTOMAN POPULATION RECORDS INTO
SURNAMEN BY THE SURNAME ACT
(A CASE STUDY IN KASTAMONU)**

ABSTRACT

The Surname Act of 1934 required all lineages and, therefore, all families to adopt the use of surnames. There exist various stories and anecdotes on these newly given surnames and on how they were given. Also some studies on the basis of articles and books have been carried out on these stories and anecdotes. *Cumhuriyet Tarihi Soyadı Hikâyeleri*, a book by Emine Gürsoy Naskali, is, as far as we know, the latest of the studies on this subject area. In her book, Naskali tells us 600 stories of surname adoption which were compiled all around Turkey. The stories were also classified according to the reasons for such surname adoptions.

We are not to tell the surname adoption stories and anecdotes through our study, but to lay the emphasis on how the lineage names on the Ottoman Population Records (dated 1830,1832,1837,1840,1864) from the villages of Araç district of Kastamonu province were transformed into surnames by the Surname Act governing the surname adoptions. We are to present our own opinions on what rules and criteria (efforts to make the surnames Turkish etc.) were followed throughout these transformations. To illustrate, The "Kalem oğlu" lineage residing in Kızılören

village of Araç district were made to adopt the surname of “yazgaç” as a family surname by the Surname Act. In other words, in those years, the word “yazgaç” was regarded as a Turkish equivalent for the word “kalem”, and this had an influence over giving the surname “yazgaç” for the aforementioned lineage.

Key Words: Ottoman population Records, Kastamonu, Surname, Surname Act

Osmanlı İmparatorluğunda ilk nüfus sayımı 1246(1830)yılında yapılmıştır. Bu sayıma sadece erkekler dâhil edilmiştir. İlgili nüfus memurları köy köy dolaşarak hanelerde barınan erkek nüfusu kaydetmişlerdir. Kayıtlar, sülalenin adıyla yapılmıştır. O yıllarda fotoğraf olmadığı için kişilerin fiziki özellikleri de yaşa ilaveten nüfus bilgileri içinde yer almıştır. Örneğin Kastamonu Araç ilçesi Oycalı köyünde yazılan bir hanenin nüfus bilgileri şöyledir: Kapucuoğlu, orta boylu, sarı sakallı, Bekir bin Mustafa, sinn 40;oğlu Hasan sinn 3 vb.¹

Araç yöresinde aile kimlikleri sülale adıyla anıldığı gibi, “gil” “gil” ekinin eklenmesiyle oluşan adlarla da anılır. Örneğin Ahmetgil gibi. Kapucuoğulları tabiri resmî işlemlerde kullanılırken “gili” adlar, günlük hayatta sülalelerin belirleyicisi olur ve bunlar genelde takma adlara eklenir.

Bu bildirimizde Kastamonu ili Araç ilçesi Osmanlı Nüfus defterlerindeki sülale adlarının soyadı kanunu ile almış olduğu şekiller üzerinde bir dil incelemesinde bulunacağız.

Bilindiği gibi 21 Haziran 1934 tarihinde çıkartılan soyadı kanunu ile her aile kendisine, iki yıl içinde bir soyadı almak zorunda kalmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılar 2 Temmuz 1934 tarihli Soyadı Nizamnamesi ile belirginlik kazanmıştır.²⁶ Kasım 1934’te kabul edilen bir kanunla da lakap ve unvanlar kaldırılmıştır.

Soyadları verilirken pek çok etken belirleyici olmuştur. İçişleri Bakanlığı onayıyla Türk Dili Araştırma Kurumu² tarafından bir liste oluşturulmuş pek çok soyadı listeden seçilmek suretiyle elde edilmiştir. Bu listeler yerel gazetelerde de yayımlanmıştır.

Soyadı verilme hikâyeleri ile ilgili epey çalışma yapılmıştır.³ Kitap düzeyinde en kapsamlı çalışma Emine Gürsoy Naskali’nin yayımladığı “Cumhuriyet Tarihi Soyadı Hikâyeleri”⁴ adlı eserdir. Eserde soyadı öyküleri 23 ana madde halinde tasnif edilmiştir. Bu maddelerin sayısını çoğaltmak mümkündür.

Bizim burada anlatmak istediğimiz soyadı hikâyeleri değil. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Cumhuriyet öncesinde her ailenin anıldığı bir sülale adı vardır. Genelde bu, “oğlu” veya “oğulları” şeklindedir. İşte soyadı alınırken veya verilirken eski sülale adlarına çok dikkat edilmiştir. Nüfus memuru veya ilgili kişi bu konuda çok hassas davranmıştır. 1934’lü yıllar aynı zamanda dilde sadeleşme hareketlerinin görüldüğü ve buna çok önem verildiği yıllardır. Bizzat Atatürk’ün yakından takip ettiği dil olayları ihmale gelemezdi. Zaten soyadı kanununda da açıkça, alınan soyadın öz Türkçe olması yazılıydı. İşte bütün bunlardan dolayı eski sülale adlarının Arapça ve Farsça olanlarının çoğu Türkçe karşılıklarıyla yeni soyadı olarak ilgili sülaleye verilmiştir.

1932 yılından itibaren Öz Türkçecilik faaliyetleri başlamıştır. Dilde tasfiyecilik olarak da bilinen bu hareket, Atatürk tarafından başlatılmış, sonuç olumsuz olunca yine Atatürk tarafından sonlandırılmıştır. Bu konuda Zeynep Korkmaz şöyle yazar: “1932-1934 yılları arasındaki uygulama dili bir çıkmaza doğru sürüklemeye başlamıştı. Çünkü kimi katip yazarken kimi yazgan, kimi bitikçi diyor; kalemi dilden atalım derken, yazıda onun yerine yazgaç, çizgiç,

¹ Akman, Eyüp, Osmanlı Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Oycalı Köyü (Araç) ve Bir Soy Kütüğü Dememesi, Gazi Kitapevi Yayınları, Ankara 2013, s.7

² 1932 yılında kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti, 1934 yılında Türk Dili Araştırma Kurumu adını almıştır.

³ Makale düzeyinde bkz: Saim Sakaoğlu, “Türkçede Soyadları”,Atatürk Üniv. Edb. Fak. Araştırma Dergisi,Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı, Sayı 11, Ankara 1979

⁴ Naskali, Emine Gürsoy, Cumhuriyet Tarihi Soyadı Hikâyeleri, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2013

OSMANLI NÜFUS DEFTERLERİNDEKİ SÜLALE ADLARININ SOYADI KANUNUYLA ALDIĞI
ŞEKİLLER ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ
(KASTAMONU ÖRNEĞİ)

yaguş, yuvuş gibi her biri bir lehçeden gelme, anlaşılması ve benimsenmesi güç şekiller geçiyordu. Özleştirme çalışmalarının tasfiyecilik yolu ile böyle bir çıkmaza sürüldüğünü gören Atatürk bundan vazgeçmiştir.⁵

Sözü geçen yıllarda Vali karşılığında **İlbay**, kaymakam karşılığında **İlçebay**, Belediye Reisi karşılığında **Şarbay**, Belediye Riyaseti(başkanlığı) karşılığında **Şarbaylık**, belediye karşılığında **Uray**, tarih karşılığında **günlemeç**, makam karşılığında **orun** kelimeleri teklif edilmiş ve bu teklif sözde kalmayarak hemen icraya sokulmuştur. 10 Aralık 1935 tarihli Kastamonu gazetesinden aldığımız soyadı kanunu ile ilgili haberde yukarıdaki kelimeler aynen kullanılmıştır:

“Kastamonu **Şarbaylığından**:

Soyadı kanun ve tüzüğü gereğince her vatandaş kendi adından başka bir de öz Türkçe soyadı taşımağa mecburdur. 2 Şubat 1936 gününe kadar **Uraya** nüfus kâğıdı ile başvurarak seçeceği soyadını kayıt ettirmeyenler o **günlemeçten** sonra kendilerine ilgili **orunca** verilecek soyadından hoşnutsuzluk bildirirse dahi faydasız olacağı ve eski soyadı öz Türkçe olup da yine o adı kullanmak isteyenler yine **Uraya** başvurarak o soyadını kayıt ettirmekle mükelleftirler.”

Atatürk tarafından başlatılan dil inkılabı, bütün devlet teşkilatı ve halkın işe sahip çıkmasıyla başarılı olmuştur. Bu sahip çıkmaya Atatürk’ün emir biçimindeki şu sözleri etkili olmuştur: “Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, alakalı olmasını isteriz.”⁶

Öz Türkçe konusundaki devrin kültür ve dil politikalarını özetledikten sonra Kastamonu ili Araç ilçesi köylerindeki sülale adlarının soyadı kanunuyla hangi şekilleri aldıklarına gelebiliriz.

1-Türkçe karşılık verilen sülale adları

Araç’ın Kızılören köyünde **Kalemoğlu** adında bir sülale vardır. Dilde öz Türkçecilik faaliyetlerinden dolayı olsa gerek, soyadı kanunuyla, sülalenin soyadı “**Yazgaç**” olmuştur. O yıllarda kalem kelimesine karşılık olarak **yazgaç**’ın teklif edildiğini biliyoruz. Günümüzde kalem karşılığı olarak bu sözcük tutmamış ama sülalenin soyadı Yazgaç olarak kalmıştır. Kalemoğlu sülalesinin bir kolu da 1934’ten çok evvel Oycalı köyüne yerleşmiş. Onlar da orada yine Türkçe olan **Kamal** soyadını almıştır.

Ahatlar köyünde adı **Mazlumoğlu** olan sülale; özenli, düzgün, ahlaklı anlamlarına gelen **Onat** soyadını almıştır.

Yine aynı köyde adı **Rüşenoğlu** olan sülale, soyadı kanunuyla **Parlakçı** soyadını almıştır. Ruşen; aydın, parlak anlamlarındadır.

Oycalı köyünde adı **Bayezitoğlu** olan sülale, **Bayın** soyadını almıştır. Bu kelimenin zengin anlamına gelen Bay kökünden geldiği açıktır. Zirze köyüne daha evvel yerleşmiş olan Bayezitoğlu sülalesinin bir kolu da orada **Esenlik** soyadını almıştır. Bu kelime, er, erdem, evrensel sözcüklerinde olduğu gibi Atatürk tarafından bulunarak dile yerleşmiştir.⁷

Araç merkezde adı **Cidalcıoğlu** olan sülale, **Savaş** soyadını almıştır. Arapça olan cidal kelimesinin Türkçe karşılığı savaştır.

Araç’ın Dodla (Aksu) köyünde **Sancaktaroğlu** adındaki sülalenin aldığı soy isim **Bayraktar** olmuştur.

⁵ Korkmaz, Zeynep. “Dilde İnkılapçılık ve Tasfiyecilik Anlayışını Sınırı”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, TDK yayınları, Ankara 1995, s.752

⁶ Aksan, Doğan, Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı, İstanbul 2007, s.59

⁷ Aksan, Doğan, a.g.e s. 117

Araç'ın pek çok köyünde **İmamoğlu** adında sülale vardır. Bunlardan Köklüyurt köyündekiler kelimeyi Türkçeleştirerek **Öğretici** soyadını alırken, Zirze köyündeki sülale **Erenoğlu**, Saltuklu köyündekiler de asil anlamına gelen eski Türkçe'de yer alan **Tüzün** soyadını almışlardır. Her üç sülale de imamlık mevkiine yüksek değer veren sözcükleri soyadı olarak seçmişlerdir. İmam kelimesi Arapça olup önde bulunan, ön ayak olan kimse anlamlarına da gelir. Bundan dolayı olsa gerek, İhsanlı köyündeki İmamoğlu sülalesi **Başçı** soyadını almıştır.

Araç'ın Zirze köyü Kara Dere mevkiinde **Müezzinoğlu** sülalesi **Ünleyen** soyadını almıştır. Yukarıdaki imam kelimesine verilen karşılıkta olduğu gibi müezzin kelimesine de Türkçe ünleyen karşılığı verilmesi oldukça ilginçtir.

Avlağı Çayırı köyünde adı **Hatipoğlu** olan sülale **Haberverici** soyadını almıştır. Yukarıdakiler gibi bu da dini terimlerin Türkçeleştirilmesine bir örnektir.

Balçıkhisar köyünde adı **Kethüdaoğlu** olan sülale **Bakıcı** soyadını almıştır. Kethüda, Farsça olup zengin kimseler hizmetinde çalışan kahyalara denir.

Köklüdere köyünde adı **Bıcanoğlu** olan sülale soyadı kanunuyla **Cansız** soyadını almıştır. Can Farsçadır ama cansız kelimesi Türkçedir.

Huruçören köyünde adı **Habiboğlu** olan sülale **Sevgilioğlu** soyadını almıştır. Habib kelimesi Arapça olup sevgili, seven anlamındadır.

Özbel köyünde adı **Ganiçavuşoğlu** olan sülale **Zengin** soyadını almıştır. Arapça olan gani kelimesi, bol bol, çok çok anlamındadır.

Sıragözü köyü 1830 yılı nüfus defterinde **Gubaroğlu** olan sülale daha sonra Tozcuoğlu olarak anılmış ve soyadı kanunuyla sülale **Tozcu** soyadını almıştır. Gubar, Arapça toz anlamındadır.

2-Anlamı birbirine yakın sülale adları

Ahatlar köyünde adı **Sofuoğulları** olan sülale, anlam olarak ona yakın olan **Namazcı** soyadını almıştır.

Araç'ın Mesudiye mahallesinde ikamet eden adı **Çaprazoğlu** olan sülale **Çapraz** soyadını almıştır. Sülale adı 1830 tarihli nüfus defterinde "**çep ü rastoğlu**" şeklinde geçer. Sağ sol anlamına gelen Farsça bu kelime gurubu, Türkçeye çapraz olarak geçmiştir.

3-Anlamı Türkçe olup değiştirilen soyadları

Oycalı köyünde bugün "**Cansızgil**" olarak bilinen bir sülale mevcuttur. Osmanlı Nüfus defterlerinde bu sülale "**Çöngi oğlu**" olarak geçer. Çöngi kelimesi Tarama Sözlüğü'nde "zayıf, kuvvetini kaybetmiş" şeklindedir. Köy halkı, arkaik olarak kalmış olan bu kelimeyi güncelleyerek "cansız" olarak kullanmış. Bu gün Oycalı köyünde o sülaleye Cansızgil denilmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda da geçen bu kelime muhafaza edilememiş, soyadı verilirken o sülaleye "**Çöpçü**" soyadı verilmiştir. Bu da soyadı alan veya veren kişilerin bilgisizliğine örnek olarak gösterilebilir.

OSMANLI NÜFUS DEFTERLERİNDEKİ SÜLALE ADLARININ SOYADI KANUNUYLA ALDIĞI
ŞEKİLLER ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ
(KASTAMONU ÖRNEĞİ)

Eski sülale adı	Alınan soyadı	Köy adı
Çöngioğlu	Çöpçü	Oycalı
Bayezitoğlu	Bayın /Esenlik	Oycalı /Zirze
Kalemoğlu	Yazgaç /Kamal	Kızılören /Oycalı
Rûşenoğlu	Parlakçı	Ahatlar
Sofuoğlu	Namazcı	Ahatlar
Cıdalcıoğlu	Savaş	Araç
Çaprazoğlu	Çapraz	Araç
Hatipoğlu	Haberverici	Avlağıçayırı
Kethüdaoğlu	Bakıcı	Balçıkhisar
Sancaktaroğlu	Bayraktar	Dodla(Aksu)
Bîcanoğlu	Cansız	Köklüdere
Ganiçavuşoğlu	Zengin	Özbel
Gubaroğlu	Tozcu	Sıragözü
Müezzinoğlu	Ünleyen	Zirze
İmamoğlu	Tüzün/Öğretici /Erenoğlu/Başçı	Saltuklu/Köklüyurt/ Zirze/İhsanlı
Mazlumoğlu	Onat	Ahatlar
İslamoğlu	Tüzün	Saltuklu
Habiboğlu	Sevgilioğlu	Huruçören

Sonuç

Dilde sadeleştirme hareketleri on dokuzuncu yüzyılda başlamış, Atatürk devrinde bütün hızıyla devam etmiştir. Atatürk'ün konuyu bilimsel olarak ele alması ve bu gayeyle 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ni kurması bu harekete yardım etmiştir. 1934 yılında çıkan soyadı kanunu derhal uygulanmış ve kanunun içinde yer alan soyadların öz Türkçe olması zorunluluğuna büyük önem verilmiştir. Bu bildirimizde eski sülale adlarının soyadı kanunıyla titiz bir biçimde nasıl Türkçeleştiği ve yeni soyadı haline getirildiği incelenmiştir. Sınırlı örneklerle yaptığımız bu incelemede, devletin, halkın top yekûn ilgili soyadı kanununa, dolayısıyla dil inkılabına içtenlikle sahip çıktığı ve öz Türkçecilik hareketine yardımcı olduğu asıl çıkartılacak sonuçtur. Şunu da belirtmeliyiz ki Türkçe olsun diye verilen halkın âşına olmadığı bazı kelimeler(tüzün, bayın, onat,vb) sadece soy adlarda donmuş kalmış, yaygınlık kazanamamıştır.

Bu araştırma örnek alınarak, akıllarınıza “acaba benim soyadımın hikâyesi nedir” sorusunu getirip sizleri araştırma yapmaya sevk edebilirsek mutlu olacağız.

KAYNAKLAR

Arşiv belgeleri:

BOA.NFS. d.00821 (1246 Tarihli Nüfus defteri)

BOA.NFS. d.00840 (1248 Tarihli Nüfus defteri)

BOA.NFS. d.00959 (1253 Tarihli Nüfus defteri)

BOA.NFS. d.00960 (1256 Tarihli Nüfus defteri)

BOA.NFS. d.00843 (1264 Tarihli Nüfus defteri)

1341/1925 Tarihli Nüfus Defteri(Nüfus Genel Müdürlüğü Arşivi'nde)

Akman, Eyüp, Osmanlı Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Oycalı Köyü (Araç) ve Bir Soy Kütüğü Dememesi, Gazi Kitapevi, Ankara 2013

Akman, Eyüp, Osmanlı Nüfus Defterlerine Göre Kızılören ve Ahatlar Köyü (Araç)Soy Kütüğü, Gazi Kitabevi, Ankara 2014

Aksan, Doğan, Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2007

Korkmaz, Zeynep, "Dilde İnkılapçılık ve Tasfiyecilik Anlayışını Sınırı", Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, TDK yayınları, Ankara 1995

Gürsoy-Naskali, Emine, Cumhuriyet Tarihi Soyadı Hikâyeleri, Doğan Kitap yayınları, İstanbul 2013

Sakaoğlu, Saim, "Türkçede Soyadları", Atatürk Üniv. Edb. Fak. Araştırma Dergisi, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı, Sayı 11, Ankara 1979